

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Piotra Kociszewskiego
pt. „Oferta turystyczna dla seniorów – jej istota i społeczno-geograficzne
uwarunkowania”**

Przedstawiona do recenzji praca podejmuje aktualny i – jak dotąd – rzadko poruszany w badaniach geograficznych problem uczestnictwa w turystyce osób starszych. Istniejący w krajowej literaturze przedmiotu niedobór studiów i szczegółowych analiz na temat uwarunkowań i cech aktywności turystycznej tej grupy społecznej w Polsce sprawia, że rozprawę doktorską mgr. Piotra Kociszewskiego przyjmuję z wielkim zadowoleniem. Praca ma charakter eksploracyjny, w której Autor stara się odpowiedzieć na dwa zasadnicze pytania. Jakimi wartościami kierują się polscy seniorzy w ocenie oferty i wyjazdów turystycznych? Czy i w jakim zakresie organizatorzy turystyki w Polsce (biura podróży) oferują na rynku usługi turystyczne, które ze względu na ich rodzaj, przedmiot i kompozycję są skierowane bezpośrednio do osób starszych?

Dyskusja i omówienie wyników badań w liczącej 290 stron maszynopisu rozprawie zmierzały do realizacji głównego celu pracy, jakim było „rozpoznanie specyfiki oraz charakterystyka zjawiska turystyki seniorów i oferty turystycznej dla seniorów, ze szczególnym uwzględnieniem istoty oraz społeczno-geograficznych uwarunkowań jej powstania”. Cel główny dookreślały cztery cele szczegółowe: przedstawienie seniorów w kontekście wzrastającego zainteresowania osób starszych turystyką, jako formą aktywności; charakterystyka oferty turystycznej dla seniorów i jej uwarunkowań; porównanie preferencji turystów seniorów dotyczących oferty turystycznej i jej elementów w wybranych miastach Polski; wskazanie prawidłowości i zasad dotyczących tworzenia oferty turystycznej dla seniorów (cel aplikacyjny). Sposób sformułowania celu głównego oraz celów szczegółowych nie budzą wątpliwości.

Postępowanie badawcze było prowadzone dwutorowo, z jednej strony wśród turystów-seniorów, a z drugiej w grupie wyselekcjonowanych biur podróży, przy czym w obu przypadkach jako obszar realizacji badań wybrano trzy miasta – Łódź, Poznań i Warszawę.

Badania ankietowe przeprowadzono w grupie liczącej ogółem 610 respondentów. Z kolei wywiady pogłębione oraz analizę zawartości ofert turystycznych zrealizowano łącznie w odniesieniu do 28 biur podróży posiadających status organizatora turystyki. Autor rozprawy jako praktyk w dziedzinie obsługi ruchu turystycznego miał także możliwość uczestnictwa w wyjazdach turystycznych grup turystów-seniorów, stąd poczynione przez Niego obserwacje wzbogaciły warstwę interpretacyjną wyników badań ankietowych. Złożone postępowanie badawcze pozwoliło zebrać bogaty materiał informacyjny, który został szczegółowo przeanalizowany w rozdziale trzecim. Sposób pozyskania danych, ich źródła, treść oraz zakres uważam za właściwe dla realizacji założonych celów rozprawy.

Z punktu widzenia formalnego pracę oceniam pozytywnie. Składa się ona ze Wstępu, trzech obszernych rozdziałów problemowych oraz Podsumowania, w którym zawarto także wnioski. Konkluzje z rekomendacjami, odwołujące się do wyników badań własnych Autora znajdują się także w końcowej części rozdziału trzeciego. Układ treści rozdziałów i podrozdziałów jest uporządkowany logicznie. We Wstępie jasno sformułowano przedmiot rozprawy oraz przesłanki, jakimi Autor kierował się przy wyborze problematyki badań. Wyniki badań oraz niektóre propozycje i ustalenia Autora są dobrze zilustrowane w pracy, która zawiera 39 tabel i 50 rycin. Autor wykazał się umiejętnością prowadzenia wielowątkowej narracji, przywołując opinie i odnosząc się, w toku własnych rozważań, do badań licznych autorów polskich i zagranicznych. Praca jest dobrze udokumentowana. Spis cytowanej literatury jest obszerny, liczy 461 pozycji oraz 27 odnośników do źródeł internetowych.

Geograficzny punkt widzenia na zjawisko ruchu turystycznego winien uwypuklać szeroki zakres jego uwarunkowań. Autor rozprawy, rozumiejąc znaczenie, jakie dla zjawiska turystyki seniorów mają zachodzące współcześnie zmiany demograficzne w polskim społeczeństwie, przedstawił w liczącym 67 stron rozdziale pierwszym problem starzenia się ludności, nie tylko jako fenomen społeczny powodujący określone skutki, ale także jako problem badawczy w naukach geograficznych. W rozdziale tym zawarto między innymi rozważania na temat dylematów narosłych wokół pojęć „starości” i „starzenia się” oraz miar i wskaźników je opisujących. Omówiono ponadto mechanizmy i modele transformacji społecznej w krajach rozwiniętych w świetle teorii przejścia demograficznego, a także współczesną sytuację demograficzną Polski ze szczególnym uwzględnieniem przestrzennego zróżnicowania procesu starzenia się społeczeństwa, analizując zmienność współczynnika starości demograficznej w układzie regionalnym.

Kolejnym zagadnieniem poruszonym w tym rozdziale jest aktywność turystyczna osób starszych, która w moim przekonaniu może stanowić przedmiot odrębnego rozdziału. Autor przywołując teorię aktywności, próbuje dookreślić pojęcie „aktywności turystycznej”, uznając, iż odnosi się ono do procesu, na który składają się etapy działania jednostki związane z wyjazdem turystycznym. Ów wątek dyskusji prowadzi do wyjaśnienia w jaki sposób jest rozumiana w pracy aktywność turystyczna seniorów, która jak Autor wskazuje dalej w tekście: „...stanowi punkt wyjścia do dalszego charakteryzowania pojęcia oferty turystycznej dla seniorów..” (str. 81). Rozdział pierwszy zamyka dyskusja na temat znaczenia jakie ma uczestnictwo w turystyce dla osób starszych, a także próba zdefiniowania pojęcia „turystyki seniorów” z punktu widzenia społecznej aktywności oraz rynku i oferty turystycznej dostosowanej do potrzeb i możliwości seniorów.

Rozdział drugi, liczący 63 strony, poświęcono szerokiemu omówieniu pojęć i określeń odwołujących się do ekonomicznej kategorii rynku turystycznego, a mających bezpośredni związek z tematem rozprawy. Autor starając się odnaleźć w zawiłościach interpretacyjnych „podaży turystycznej”, „produktu turystycznego”, „oferty turystycznej” oraz „imprezy turystycznej” zmierza do operacyjnego zdefiniowania oferty turystycznej dla seniorów, za którą przyjmuje zmodyfikowane i zaprojektowane specjalnie dla osób starszych produkty turystyczne (w formie pojedynczych usług lub pakietu), wprowadzone i obecne na rynku, dostosowane do potrzeb, preferencji i możliwości odbiorców (str. 125). Ważną część rozdziału stanowi przedstawienie, w świetle dotychczasowych badań, cech zachowań konsumpcyjnych turystów-seniorów (2.1.2), w kontekście tzw. aktywnego starzenia się. Zestawiając możliwości oraz cechy zachowań turystycznych seniorów na rynku z turystycznym łańcuchem wartości oraz sposobem i zasadami świadczenia usług turystycznych, Autor wskazuje na wartość użytkową oraz jakość świadczenia usług jako kategorie określające „istotę” oferty turystycznej dla seniorów. Kończącą część rozdziału poświęcono przedstawieniu autorskiej propozycji systemowego ujęcia oferty turystycznej dla seniorów, jako potencjalnej płaszczyzny analitycznej na polu geografii i w studiach nad turystyką (2.3).

Obszerny rozdział trzeci (103 strony) otwiera omówienie założeń metodycznych analizy, wyjaśnienie kryteriów i sposobu wyboru obszaru badań oraz opis metod i narzędzi badawczych w odniesieniu do sfery popytu i podaży turystycznej. Niezwykle wartościowy, z poznawczego punktu widzenia, jest podrozdział 3.2, zawierający omówienie wyników badań ankietowych przeprowadzonych wśród turystów-seniorów. Z analizy porównawczej

odpowiedzi respondentów pochodzących z trzech ośrodków miejskich wyłania się względnie jednolity obraz postaw, opinii, preferencji i wartości, jakimi kierują się polscy seniorzy w ocenie ofert i wyjazdów turystycznych. Ocenie podlegały między innymi takie kwestie jak: częstość uczestnictwa w turystyce, przyczyny rzadkiego udziału w wyjazdach turystycznych, główne cele wyjazdów, sposoby spędzania czasu podczas wyjazdów turystycznych, preferencje seniorów w zakresie rodzaju podróży, jej kierunku, zakwaterowania, sposobu organizacji wyjazdów turystycznych, czynniki decydujące o wyborze oferty turystycznej w momencie jej zakupu, źródła informacji, z których seniorzy korzystają, poszukując ofert, oczekiwane przez nich cechy personelu obsługi w biurach podróży oraz pilotów i przewodników turystycznych, a także najważniejsze elementy oferty turystycznej z punktu widzenia seniorów. W badaniu poruszono także problem barier i utrudnień, z którymi muszą zmagać się turyści-seniorzy podczas wyjazdów turystycznych. Jest to pierwsze znane mi tak pogłębione badanie jakościowe zrealizowane na dużej próbie osób starszych (60 lat i więcej) w Polsce, które nie może zostać niezauważone przez praktyków z branży turystycznej.

W kolejnym podrozdziale szczegółowo scharakteryzowano oferty wybranych do badań biur podróży, skierowane bezpośrednio do osób starszych. Z wyników przeprowadzonej kwerendy oraz wywiadów z pracownikami tych biur wyłoniły się dwie interesujące kwestie. Po pierwsze, zaobserwowano różnice w zawartości ofert badanych biur podróży, które mogą wskazywać na odmienne preferencje seniorów w tych miastach co do rodzaju wyjazdów turystycznych (relacja: turystyka krajoznawcza a turystyka wypoczynkowa), czego jednak nie potwierdzają wyniki badań ankietowych. Ponadto oferty biur podróży w Łodzi i Poznaniu były w znacznym stopniu niedostosowane do różnorodności oraz specyfiki potrzeb turystów-seniorów, które wyłoniły się z badań ankietowych. Po drugie, cechą różnicującą zachowania seniorów jako odbiorców usług turystycznych są ich wysokie wymagania odnośnie do poziomu obsługi, dobre przygotowanie i ostrożność, a wręcz krytycyzm, wobec przedkładanych im propozycji, co w prostej linii płynie z akcentowanej potrzeby zapewnienia wysokiego poziomu bezpieczeństwa i komfortu w trakcie wyjazdów, a także stałość (lojalność) i przywiązanie do określonego organizatora turystyki. Ustalenia dokonane przez Autora w sferze popytu turystycznego wskazują na określone prawidłowości funkcjonowania rynku turystyki seniorów w Polsce.

Rozdział trzeci kończą propozycje i rekomendacje Autora odnośnie do konstrukcji i zawartości ofert turystycznych dla seniorów, które odpowiadają ich potrzebom oraz możliwościom nabywczym.

Rozprawę zamyka Podsumowanie (6 stron), w którym Autor w sposób krytyczny odniósł się do wyników swoich badań oraz zawarł wnioski o charakterze ogólnym.

Lektura rozprawy doktorskiej mgr. Piotra Kociszewskiego skłania do podniesienia kilku uwag ogólnych. W świetle omówionej przeze mnie treści pracy nie można nie zwrócić uwagi na fakt, że przedmiot dysertacji jest szerszy niż wskazuje na to jej tytuł. Autor szeroko omawia problematykę aktywności turystycznej osób starszych oraz analizuje opinie i zachowania turystyczne turystów-seniorów, mimo że tytuł wskazuje jedynie na ofertę turystyczną jako przedmiot rozważań. Układ treści oraz omówienie poszczególnych zagadnień stanowią, zgodnie z metodyką pisania rozpraw naukowych, realizację celu głównego dysertacji, w którym aktywność turystyczna seniorów i oferta turystyczna są ujęte. W przypadku jednak, gdyby Autor zdecydował się na opublikowanie badań, proponuję w pełni dopasować tytuł monografii do treści. Dla uzyskania lepszej przejrzystości niezbędny wydaje się także podział pracy na większą liczbę rozdziałów.

Lekturę rozprawy zaburza nieco omówienie przez Autora zastosowanych metod badań społecznych we wprowadzeniu (3.1.3) do analizy zebranych danych. Część tych rozważań ma charakter ogólnoteoretyczny i niewiele wnosi do zawartości merytorycznej pracy. Podobna sytuacja ma miejsce w paragrafie 2.3.2, gdzie przedstawia się zastosowanie podejścia systemowego w naukach geograficznych.

Mało czytelna, w moim przekonaniu, jest dyskusja na temat relacji pomiędzy pojęciami „produkt turystyczny” a „oferta turystyczna” w rozdziale 2. Z treści wnioskuje, że Autor dał się niejako „złapać w sidła” istniejącego w studiach nad turystyką zamętu terminologicznego wokół koncepcji produktu turystycznego. Uporządkowanie relacji między określeniami: „produkt turystyczny”, „oferta turystyczna”, „usługa turystyczna” oraz „impresa turystyczna” ma także kluczowe znaczenie dla poprawnej interpretacji proponowanej przez Autora koncepcji „systemu oferty turystycznej dla seniorów” (2.3.3). Z kolei w schemacie graficznym będącym ilustracją propozycji owego „systemu” (str. 148) brakuje podmiotu, do którego kieruje się ofertę (turystów-seniorów).

W rozważaniach nad uwarunkowaniami aktywności turystycznej seniorów w rozdziale 1. warto by zwrócić większą uwagę na rolę kontekstu kulturowego, a także wyraźnie podkreślić, że proces demograficznego starzenia się społeczeństwa polskiego jest interpretowany z odniesieniem do przeobrażeń w krajach Europy Zachodniej. Niedosyt budzi ponadto wąskie omówienie funkcji uczestnictwa seniorów w turystyce oraz nieliczne

odwołania w pracy do badań, które omawiają cechy aktywności turystycznej osób starszych w innych krajach.

W formie komentarza pragnę nadmienić, że aktywność turystyczna seniorów w Polsce nie ogranicza się wyłącznie do sfery rynku turystycznego. Krajową specyfikę podkreśla masowy udział osób starszych w ruchu turystycznym związanym z działalnością instytucji kościelnych, przede wszystkim Kościoła rzymskokatolickiego, a także różnych stowarzyszeń i grup nieformalnych. W pracy zagadnienie to zostało celowo pominięte, choć w moim przekonaniu tworzy ważne tło odniesienia do podjętych w dysertacji rozważań.

Praca jest napisana dobrym językiem pod względem stylistycznym i komunikatywnym, mimo to tekst nie jest pozbawiony błędów i usterek redakcyjnych. Zaliczam do nich m.in.:

- brak jednoznacznego wskazania liczby przeprowadzonych wywiadów pogłębionych z pracownikami biur podróży, o tej liczbie można wnioskować jedynie pośrednio z kontekstu;
- mylne nazywanie źródła danych zastanych jako źródło danych pierwotnych, zaś źródła danych wtórnych jako źródło danych wywołanych (str. 159),
- posługiwanie się w tekście technicznym określeniem "dedykowana" w odniesieniu do oferty turystycznej,
- mało czytelne główki tabel od numeru 30 do 35, podpisu pod ryc. 17. oraz niepoprawny tytuł ryc. 2.

Niefortunne są także określenia: „otoczenie demograficzne” (ryc. 26), „region generujący ruch turystyczny” (ryc. 22), „jakość obszaru/regionu/miejsca recepcji ruchu turystycznego” (ryc. 23). We Wstępie zamiast przytaczać teoretyczny schemat badawczy (ryc. 3) lepiej byłoby zamieścić schemat ukazujący drogę realizacji celu głównego rozprawy. Autor w kilku miejscach posługuje się zwrotem „geografia starości” jako sugerowaną nazwą subdyscypliny geograficznej. Osobiście wolałbym, aby określenie to pozostało jednak w kategorii metafory.

Wskazane drobne uchybienia oraz moje uwagi dyskusyjne w żadnym wypadku nie podważają wartości merytorycznej, szczególnie poznawczej, rozprawy doktorskiej Pana mgr. Piotra Kociszewskiego. Doktorant w pełni zrealizował postawiony przez siebie cel pracy. Scharakteryzował zjawisko turystyki seniorów w Polsce, zarówno z punktu widzenia wybranych, lecz istotnych cech popytu turystycznego, jak i specyfiki ofert turystycznych skierowanych bezpośrednio do tej grupy odbiorców. Określił ponadto niektóre uwarunkowania, które mają zasadnicze znaczenie dla kierunku rozwoju turystyki seniorów w Polsce.

Praca jest pierwszym w Polsce tak szerokim opracowaniem poświęconym aktywności turystycznej seniorów. Na szczególne podkreślenie zasługuje jej walor aplikacyjny. Z punktu widzenia geografii turystyki, a także multidyscyplinarnych studiów na turystykę, stanowi kolejny krok w kierunku zrozumienia mechanizmów determinujących zachowania turystyczne heterogenicznych grup społecznych.

W związku z powyższym uważam, że przedłożona do recenzji praca Pana mgr. Piotra Kociszewskiego spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim w myśl obowiązującej Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz. U. nr 65, poz. 595, z późn. zm.), tym samym wnioskuję o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

